

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ КООПЕРАТИВІВ ВИДОМ КОРПОРАЦІЙ ON THE QUESTION OF RECOGNITION OF COOPERATIVES AS A TYPE OF CORPORATIONS

Лукач І.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізується правове становище кооперативів як видів корпорацій за законодавством України та зарубіжних держав. Окрема увага приділена доведенню, що пайовий фонд є специфічним видом статутного капіталу, а права членів кооперативів є різновидом корпоративних прав. Ключові слова: корпорація; корпоративні права; кооператив; статутний капітал; пайовий фонд; члени кооперативу.

Ключові слова: корпорація, корпоративне право, кооперативні, капітал, пайовий фонд, члени кооперативу.

К вопросу о признании кооперативов видом корпораций. Аннотация. В статье анализируется правовое положение кооперативов как видов корпораций в законодательстве Украины и зарубежных государств. Отдельное внимание уделено доказательству, что паевой фонд является специфическим видом уставного капитала, а права членов кооперативов являются разновидностью корпоративных прав. Ключевые слова: корпорация; корпоративные права; кооператив; уставный капитал; паевой фонд, члены кооператива.

Ключевые слова: корпорация, корпоративное право, кооперативные, капитал, паевой фонд, члены кооператива.

This article examines the legal status of cooperatives as corporations in the legislation of Ukraine as well as foreign states. Special attention is given to prove that the mutual fund is a specific form of capital, and the right of members of co-operatives are a form of corporate rights.

Key words: corporation, corporate law, cooperative, capital, mutual fund, the members of the cooperative.

Питання визначення кола суб'єктів корпоративних відносин є актуальним з точки зору не тільки теорії, але й практики. Такі відносини мають однорідне регулювання, а тому важливо визначити, які саме господарські організації будуть їх центральними учасниками. Серед таких суб'єктів одними з найбільш дискусійних є кооперативи.

Тему суб'єктів корпоративних відносин висвітлювали такі вчені, як: О.М. Вінник, Н.С. Глусь, О.Р. Кібенко, В.М. Кравчук, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.С. Шиткіна, В.С. Щербина та інші. Однак питання практики породили необхідність дослідження наявності корпоративних відносин саме в кооперативах. Метою даної роботи є дослідження питання, чи є кооперативи суб'єктами корпоративних відносин, тобто чи мають учасники кооперативів корпоративні права у статутному фонді (майні) кооперативу.

Почнемо з того, що існує багато підходів до визначення меж корпорацій. Ми притримуємося того, що корпораціям обов'язково притаманні такі ознаки: наявність статусу юридичної особи; капітал, відокремлений від майна учасників; органи управління; обмежена відповідальність учасників. Ми не будемо наводити позиції вчених щодо ознак корпорацій, лише зробимо короткий огляд наукових підходів до визначення того, чи є кооператив корпорацією. Низка вчених підтримує цю позицію, наприклад, І.В. Спасибо-Фатєєва визначає, що спори між учасниками (членами) виробничого кооперативу та цим кооперативом можна вважати корпоративними [1]. Підтримує цю позицію і В.М. Кравчук [2, с. 15]. На думку О.М. Вінник, кооперативи входять до складу корпоративних форм інвестування [3, с. 103, 143]. І.С. Шиткіна зазначає, що виробничий кооператив є комерційною організацією, побудованою на корпоративних

засадах, оскільки є добровільним об'єднанням громадян на засадах членства [4, с. 102].

На противагу вищезазначеному В. С. Щербина зазначає, що «здається невинуватим широке розуміння корпоративних прав, за якого до зазначених прав відносяться також і права особи, що мають частку в майні господарського товариства. При цьому така господарська організація може існувати ... у формі виробничого кооперативу» [5, с. 227]. Н.С. Глусь також не відносить кооперативи до корпорацій [6, с. 10]. Обґрунтовується така позиція, передусім, тим, що корпорація – це товариство об'єднання капіталів, а не осіб, як в кооперативі. Н.С. Кузнєцова також вважає, що «сумнівно і кооперативи, в тому числі виробничі, відносити до корпорацій» [7].

Чомусь так склалося в нашій свідомості, що кооператив – це є виключно мале підприємство, яке аж ніяк не може відноситися до сфери великого бізнесу. Насправді, у світі кооперативи часто є великими гравцями. Так, компанія Fonterra – найбільший у світі виробник молока, що забезпечує третину світового експорту молочної продукції – знаходиться в кооперативній власності 10000 новозеландських фермерів. Європейський кооператив Arla з річним оборотом у \$ 8,5 млрд об'єднує більше 7000 датських, шведських та німецьких фермерів. У ЄС кооперативи займають близько половини сільськогосподарського та продовольчого ринку, в Україні – частки відсотка [8].

Ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК) стоїть на позиціях широкого підходу, визначаючи корпоративні права як права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Тобто ГК відносить до суб'єктів корпоративного права не лише господарські товариства, а і кооперативи.

Напроти, п. 4 ч. ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) містить вузький підхід, оскільки визначає підвідомчість господарським судам справ, що виникають із корпоративних відносин у справах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів. Таким чином, ГПК відносить до суб'єктів корпоративного права лише господарські товариства. Ця позиція знайшла своє підтвердження у Постанові Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» (ч. 1 ст. 3).

Однак п. 4 ст. 12 ГПК відсилає нас до поняття корпоративних відносин, яке міститься у ч. 3 ст. 167 ГПК: «під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав».

Відзначимо, що згідно з ст. 2 Закону України «Про кооперацію» кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування. Також згідно з ч. 1 ст. 95 ГК виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та

розподілі доходу між членам кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності.

Дещо випадає з наукової дискусії той факт, що згідно з вимогами ч. 1 ст. 6 Закону України «Про банки та банківську діяльність» банки створюються у формі відкритого акціонерного товариства чи кооперативного банку. Ч. 7-10 ст. 8 зазначеного Закону визначають, що статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється Національним банком України відповідно до цього Закону. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

На нашу думку, те, що законодавець дозволяє існувати банкам у кооперативній формі та їх організаційна схожість з відкритими акціонерними товариствами в банківському секторі, ще раз підтверджує, що кооперативи можуть і мають бути великими гравцями в бізнесі, проте національне законодавство не дає їм такої змоги. Не можна замовчувати той факт, що на сьогодні немає жодного кооперативного банку, проте це означає тільки те, що в Україні їх невинуватно створювати, тоді як фінансовий зарубіжний досвід, який ми наведемо нижче, показує зворотнє.

Для дослідження кооперативів, у першу чергу, потрібно усвідомити, що це не тільки економічна спільність людей, а, перш за все, – соціальна. Кооперативний рух зародився в Англії всередині 19 ст. як намагання об'єднати робітників у інакший спосіб з метою задоволення їх соціальних та економічних потреб. Теоретичними основами кооперативного руху стали роботи вельського соціального реформатора Роберта Оуена, які були втілені в першому кооперативі – товаристві Рочдельських піонерів (1844 р.), яким були розроблені так звані Рочдельські принципи, які стали прототипом сучасних Кооперативних принципів. У 1895 р. було створено міжнародний кооперативний альянс, який на сьогодні є міжнародною організацією, що об'єднує більшість кооперативів у всьому світі та виробляє стратегію розвитку кооперативного руху [9]. Востаннє міжнародний кооперативний альянс звертався до питання про Принципи у 1995 р. на ювілейному 31 кооперативному конгресі, скликаному з нагоди 100 річчя організації. Було вироблено сім принципів, які були записані в «Заяві про кооперативну ідентичність»: добровільне і відкрите членство; демократичний членський контроль (один член – один голос); участь членів у економічній діяльності; автономія і незалежність; навчання, підвищення кваліфікації та інформації; співпраця між кооперативами; турбота про громаду [10].

У заяві про кооперативну ідентичність нічого не сказано про організаційно-правову форму кооперативу, а кооперативом називається одне характерне соціальне явище, що є «автономною асоціацією осіб, які добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх економічних, соціальних і культурних потреб за допомогою спільного у власності і демократично керованого підприємства».

У зв'язку зі сказаним вище зауважимо, що кооперативи є формою господарювання, і не завжди законодавець закріплює їх як особливу організаційно-правову форму. Існує два шляхи до закріплення їх організаційно-правової форми. Так, в Англії кооперативи діють у будь-якій організаційно-правовій формі, яку оберуть підприємці. Кооперативи можуть бути зареєстровані згідно Закону про компанії 2006 р. чи Акту про партнерства з обмеженою відповідальністю 2000 р., або Акту про партнерства 1890 р. з урахуванням того, що їх назва

має містити «кооператив» [11]. Але саме Акт про промислові та ощадні товариства 1965 р. було прийнято як спеціальну організаційну форму для кооперативу, згідно якого кооператив є юридичною особою та здійснюють діяльність, засновану на кооперативних принципах. Також у Франції кооперативи можуть набувати будь-якої організаційно-правової форми, незважаючи на те, що у 1992 р. було прийнято Закон про кооперативи. Однак їх члени можуть обирати будь-яку організаційно-правову форму. До того ж французьке право має ряд спеціальних інвестиційних важелів для кооперативів. Так, з 1992 р. кооперативи мають право випускати паї з додатковими правами, не голосуючі привілейовані акції та кооперативні членські сертифікати [12, с. 50, 53].

Однак кооперативи в Німеччині є особливою організаційно-правовою формою, що регулюються Законом про кооперативи 1989 р. (остання редакція 2006 р.). Кооперативи Німеччини об'єднують близько 14 млн. членів. Сукупний баланс Народного банку та німецького Райффайзен-банку більше, ніж баланс Дойче банку і Дрезденер банку разом узятих (без урахування внутрішніх оборотів). Всього у ФРН за станом на кінець 2004 р. діяли 5470 зареєстрованих кооперативів [12, с. 34]. Відмітимо, що родоначальником фінансової кооперації став німецький суспільний діяч Фрідріх Райффайзен, який в 1864 р. заснував Товариство Хеддесдорфської позичкової каси, що стало праобразом усіх кооперативних банків, і дало поштовх для створення інших кооперативних банків у Німеччині та Австрії, які в 1872 р. були об'єднані в кооперативний фінансовий союз. На момент смерті Райффайзена в 1888 р. у Німеччині було вже 425 створених ним товариств, а в Австрії – 120 [13].

Незважаючи на великий успіх кооперативної форми, Німеччина не поспішає переводити кооперативи на інші організаційно-правові форми.

Якщо говорити про статут європейського кооперативу, то він говорить про кооператив як про особливу організаційно-правову форму, який має статус юридичної особи, а статутний капітал якого має бути поділений на акції (ч. 5, 2 ст. 1 Статуту європейського кооперативного товариства). А згідно з ч. 3 ст. 1 має своєю головною метою задоволення потреб її членів та / або розвиток їх економічної і соціальної діяльності, зокрема, шляхом укладання з ними угоди на поставку товарів чи послуг або виконання робіт такого роду. Якщо брати США, то там кооперативи розглядаються як вид корпорації, в якій є контроль менеджерів та обмежена відповідальність [14].

Підсумовуючи вищесказане, беручи до уваги міжнародний характер кооперативного руху, можна дійти таких висновків щодо приналежності кооперативів до корпорацій:

1. У переважній більшості кооперативи створюються у формі юридичної особи. У тих країнах, наприклад, Англія, де кооперативи можуть створюватися у формі партнерства, ця форма не є популярною. В Україні всі кооперативи створюються у формі юридичної особи.

2. Кооператив завжди об'єднує не тільки осіб, але і їх майно. Якщо для повних товариств не передбачено обов'язковості внесення до складеного капіталу будь-якого майна, то в усіх кооперативах передбачені не тільки паї, а й обов'язковий вступний внесок (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про кооперацію»). До того ж правовий режим пайового фонду чітко прописаний у законі (ст. 20, 21). Це стосується і виробничих кооперативів, де поряд з трудовою участю членів майнову участь ніхто не відмінює. Більш того, майно членів кооперативу відділено від їх власного, не вдаючись до дискусії про те, чи є майно кооперативу колективним чи приватною власністю, воно, однозначно, відділено від майна його учасників. Так, О.С. Янкова визначає статутний фонд як зареєстро-

ваний у встановленому законом порядку та закріплений в установчих документах грошовий еквівалент майна, яке повинне бути передане підприємству у власність (повне господарське відання, оперативне управління) у вигляді внесків для забезпечення його господарської діяльності та як сплата його учасниками отримуваних ними майнових прав [15, с. 9]. А пайовим фондом якраз є майно кооперативу, що формується за рахунок паїв (у тому числі, додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу (ч. 2 ст. 20 Закону України «Про кооперацію»). Більш того, майнові права членів кооперативу на пай майже ідентичні тим, що є в учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Так, розмір паю члена кооперативу залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Паї, в тому числі резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими і у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу у майні кооперативу (ч. 2 ст. 21 Закону України «Про кооперацію»). Це положення кореспондуються з ч. 1 ст. 50 Закону України «Про господарські товариства», яка визначає, що статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю розділяється на частки, розмір яких визначається установчими документами. У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки – у натурі. (ч. 2, 3 ст. 21 Закону України «Про кооперацію»). Так само при виході учасника з товариства з обмеженою відповідальністю йому виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному капіталі (ч. 1 ст. 54 Закону України «Про господарські товариства»). І, нарешті, не потрібно плутати кооперативні виплати та виплати на паї. Перші є винагородою за участь у господарській діяльності кооперативу, а саме: частина доходу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу пропорційно їх участі в господарській діяльності кооперативу. Тоді як виплати на паї – виплати частини доходу кооперативу на паї члена та асоційованого члена кооперативу (ч. 1, 2 ст. 26 Закону України «Про кооперацію»). Майно кооперативу (після здійснення всіх виплат відповідно до закону) розподіляється між членами кооперативу відповідно до його статуту (ч. 6 ст. 29 Закону України «Про кооперацію»).

Таким чином, в кооперативі є всі майнові права, притаманні корпораціям, що перераховані в ч. 1 ст. 167 ГК. Частка члена кооперативу визначається в пайовому фонді (який, фактично є статутним капіталом) і називається паєм. Члени кооперативу отримують частку прибутку у вигляді виплати на паї та отримують активи у разі ліквідації кооперативу згідно зі статутом.

3. Та обставина, що кожний учасник кооперативу має лише один голос (ч. 10 ст. 15 Закону України «Про кооперацію»), тільки підкреслює різницю між кооперативами та акціонерними товариствами, чи товариствами з додатковою відповідальністю, а не заперечує передбачене ч. 1 ст. 167 ГК корпоративне право на участь в управлінні господарською організацією. Як свідчить зарубіжний досвід, якщо кооперативи створюються як окрема організаційно-правова форма, то в них завжди є органи управління, такі як в акціонерному товаристві чи товаристві з обмеженою відповідальністю. Так, згідно Статуту Європейського кооперативу органи кооперативу складаються з загальних зборів та адміністрації (в однорівневій системі управління) або правління та менеджменту (дворівнева система управління) (ст. 37). В Україні органами виконавчого кооперативу є: збори, правління, виконавчий орган, спостережна рада та ревізійна комісія (ч. 2, 3 ст. 101 та ч. 1 ст. 104 ГК). Такий кількості законодавчо закріплених органів може позаздрити навіть

товариство з обмеженою відповідальністю, оскільки законодавець для нього не передбачив наглядової ради.

4. Законом передбачена обмежена відповідальність членів кооперативу (ч. 2 ст. 27 Закону України «Про кооперацію»), проте у виробничому кооперативі члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу (ч. 1. ст. 108 ГК). Звернемо увагу, що ч. 3 п. 2 ст. 1 вищевказаного Регламенту ЄС передбачає, що в назві кооперативу має бути написано «з обмеженою відповідальністю», якщо статутом не передбачено інше. Як видно, і досвід національного права країн ЄС та США надає перевагу обмеженій відповідальності для членів кооперативу. У цьому зв'язку ми згодні з позицією Р.В. Мавліхановою, яка вважає за доцільне запропонувати вилучити із ЦК України і ГК України норму, яка регулює субсидіарну

відповідальність членів виробничого кооперативу за зобов'язаннями кооперативу, оскільки це перетворює виробничий кооператив у господарське товариство з додатковою відповідальністю [16, с. 15].

5. Той факт, що кооперативи в Україні можуть створюватися з метою чи без мети отримання прибутку, не впливає на їх кваліфікацію як виду корпорацій, оскільки все сказане вище відноситься до них не залежно від того, чи є вони прибутковими.

Таким чином, кооперативи є видом корпорації, хоча їх правовий статус багато в чому відрізняється від акціонерних товариств чи товариств з обмеженою відповідальністю, що продиктовано особливою соціальною та економічною сутностями кооперативу. Члени кооперативу володіють корпоративними правами, а пайовий фонд кооперативу є специфічним різновидом статутного капіталу. Подальшого наукового осмислення потребує реформування кооперативів та їх популяризація як організаційно-правової форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Спасибо-Фатєєва І.В. З'ясування змісту корпоративних відносин як передумови вирішення корпоративних спорів // Правовий тиждень. – 2007. – № 42 (63)
2. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : Монографія. – Львів: Край, 2009. – 464 с.
3. Вінник О.М. Інвестиційне право. – К.: Юридична думка, 2005. – 568 с.
4. Корпоративное право: Учебник / отв. ред. и. С. Шиткина. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 648 с.
5. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
6. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : Автореф. дис... канд. юрид. Наук. – К.: 2000. – 23 с.
7. Кузнєцова Н.С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів // Правовий тиждень. – 2007. – № 46 (47)
8. Струк Е. Зачем правительству 1500 сельхозкооперативов // <http://forbes.ua/nation/1340437-zachem-pravitelstvu-1500-selhozkooperativov>
9. History of the co-operative movement // <http://2012.coop/en/what-co-op/history-co-operative-movement>
10. Cooperative identity, values and principles // <http://2012.coop/en/what-co-op/co-operative-identity-values-principles>
11. UK Co-op Law in 2010: A Summary // <http://www.thenews.coop/blog/uk-co-op-law-2010-summary>
12. Коршунов П.Н. Европейское кооперативное законодательство. – М.: Юнити-Дана, 2008. – 75 с.
13. Отец Райффайзен // <http://www.raiffeisen.ru/about/bankgroup/wraiffeisen/>
14. Co-ops 101: An Introduction to Cooperative // http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/cir55/cir55rpt.htm#Chapter_5
15. Янкова О.С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Донецьк, 2000. – 20 с.
16. Мавліханова Р.В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – 19 с.